
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

Рада ВАСИЛЕВА

КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ЕДИН ТИП УСТОЙЧИВИ ГЛАГОЛНО-ИМЕННИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Der Artikel bietet einen kritischen Überblick der Auffassungen von Sprachforschern des Bulgarischen über die festen Verb-Substantiv-Verbindungen des Typs Funktionsverbgefüge im Deutschen. Im Bulgarischen werden sie traditionell zu den phraseologischen Einheiten gezählt und es gibt nur wenige Versuche, sie von Syntagmen des gleichen Modells abzusondern. Von der Ansicht ausgehend, dass diese festen Konstruktionen über spezifische Eigenschaften verfügen, die sie von ähnlichen Strukturen wie freien Wortverbindungen und Phraseologismen unterscheiden und ihre Zuordnung zu einer selbständigen Gruppe rechtfertigen, wird der Forschungsstand dieser grammatischen Erscheinung in der bulgarischen Sprachwissenschaft kommentiert. Anhand der zu Anfang der Arbeit dargelegten Kriterien werden die Untersuchungen der festen Verb-Substantiv-Verbindungen im Bulgarischen analysiert, wobei dem in der Forschung Geleisteten Rechnung getragen wird. Der Artikel ist Teil einer umfassenderen Untersuchung, die als Dissertation konzipiert ist.

Устойчивите словосъчетания от типа *вземам решение (решавам)* и *изпадам в ужас (ужасявам се)*, образувани по модела глагол + същ. име без или със предлог, са явление, към което в българските езиковедски изследвания досега не е проявен голям интерес. Доказателство за това са негOLEMIЯТ брой проучвания, предимно статии в сборници и периодичния печат, както и незначителното място, отделено на тези конструкции в българските граматика и речници. В немския език глаголно-именните

словосъчетания (ГИС) от този тип са многократно и задълбочено изследвани в контекста на различни граматични теории, но не бихме казали, че липсват разногласия, особено по отношение на критериите, които разграничават устойчивите ГИС от свободните и фразеологичните и ги обособяват в самостоятелна група. Словосъчетанията от изследвания тип са продуктивни и в българския език и следват общата езикова тенденция към номинализация на стила, породена от процеса на интелектуализация на обществото и свързаната с нея необходимост от абстрактно мислене. Считаме, че едно по-задълбочено и подробно изследване на ГИС от този вид в съпоставителен план с немския език би допринесло за изясняване на същността, структурните особености и специфичния принос на тези структури на морфосинтактично, семантично и комуникативно езиково равнище.

Преди да анализираме изследванията на други автори върху устойчивите ГИС, следва да уточним нашето разбиране за този вид словосъчетания. Както споменахме в началото на това изложение, ГИС от разглеждания вид представляват устойчиви в по-голяма или по-малка степен съчетания от глагол и съществителното със или без предлог. Глаголът е функционален¹, задължително с избледняла семантика, отдалечил се от конкретното си значение и придобил известна степен на абстрактност, но не и напълно десемантизиран. Нарича се функционален, защото като носител на присъщите му граматически категории изпълнява предимно формални морфосинтактични функции в изречението. Съществителното име задължително е абстрактно и притежава типичната за глагола семантична функция да изразява действие или състояние. Поради абстрактния си характер и семантичната си “ненаситеност” функционалният глагол (ФГ) не е в състояние да изрази предиката в изречението. Семантичното ядро на предиката се оформя от съществителното. Тези два компонента на Устойчивото ГИС са в тясна семантична и синтактична връзка не само защото съществителното име е задължителна съставна част на синтагмата, но и защото глаголът загубва свойствата си на ФГ без наличието на същ. име. Семантичната цялост на устойчивото ГИС намира израз във възможността за субституиране на словосъчетанието от образувани с корена на същ. име пълнозначен глагол или прилагателно име + глагола-копула *съм*. Не може обаче да се твърди, че съществува пълна синонимия между устойчивото ГИС и съответния пълнозначен глагол. По своята същност ФГ се доближават най-много до модалните. Освен спомагателната им функция да оформят формално граматически предиката, подобно на модалните глаголи те съдържат допълнителна информация за протичането на глаголното действие, като

поемат семантични функции от най-общ характер, изразявайки състояние, промяна на състоянието или предизвикване на някакво действие или състояние. Друга важна характеристика на ФГ е способността им да образуват редици (Reihenbildung), свързвайки се с различни съществителни. Това качество на глагола отличава устойчивите ГИС от фразеологизмите и е знак, че макар и десемантизирани, ФГ са запазили част от значението си. От казаното дотук за своеобразната връзка между компонентите на устойчивите ГИС според нас логично следва на синтактично ниво именният компонент да се определя като предикатив, а цялото съчетание като съставно именно сказуемо. Този вид устойчиви ГИС проявяват редица дистрибуционни особености, които ги отличават както от свободните, така и от фразеологичните словосъчетания. Те засягат преди всичко граматическите категории на същ. име число и определеност/неопределеност, възможността за анафоризиране и атрибуиране, словоредата и др. Специфичните свойства на устойчивите ГИС предизвикват ограничения по отношение на изброените граматически категории и операции и дават основание за обособяването им в самостоятелна група. Към тях можем да прибавим продуктивността на модела, по който се образуват, както и фреквентността им в определени езикови стилове.

Малкото изследвания, посветени на устойчивите ГИС в българския език, се отличават с липса на единни критерии и последователност в прилагането им, поради което много често към групата се причисляват както свободни, така и фразеологични словосъчетания. Ще коментираме изследванията на граматическото явление в българския език до този момент, следвайки изложената концепция за устойчивите ГИС.

К. Босилков изследва устойчивите ГИС в българския език в контрастен аспект с руските им съответствия, определяйки ги като преходен тип в процеса на преминаване на свободните словосъчетания във фразеологични². За да ги разграничи от последните два типа, авторът ги обозначава с въведения от Амосова³ термин *фразеолоиди*. Към групата на фразеолоидите Босилков причислява съчетания от глагол и същ. име, рядко субстантивирано прилагателно, свързани най-често пряко, но и предложно⁴. Според автора фразеолоидите не представляват еднородна група. Центърът се заема от конструкции, състоящи се от конкретен глагол + абстрактно същ. име (*будя възторг, вода беседа*), най-близки до свободните словосъчетания са конструкциите от абстрактен глагол + абстрактно същ. име (*използвам повода, обладавам свойството*), а в процес на фразеологизация тези, образувани от конкретен глагол + конкретно същ. име⁵.

Определянето на устойчивите ГИС като преходен тип, изпълващ хронологичното пространство между свободните словосъчетания и фразеологизмите, според нас е неоснователно. Ако твърдението е вярно, следва, че всяко свободно словосъчетание рано или късно би трябвало да се превърне във фразеологично. Твърдението може да е вярно за някои устойчиви ГИС, но звучи твърде необезопасително, ако допуснем, че е валидно за всички словосъчетания. Потвърждава го цитираният от самия автор пример за фразеолоид, образуван от конкретен глагол + конкретно същ. име *изпускам влака*. Днес словосъчетанието е амбивалентно. В определен контекст то функционира като свободно словосъчетание и значението му се определя от сбора на значенията на съставлящите го елементи, т. е. *изпускам* = “*не успявам да се кача в превозно средство (влак, автобус, параход, самолет и под.)*”, обикновено защото *закъснявам и пристигам след неговото тръгване*⁶ и *влак* = “*превозно средство, представляващо скачени вагони, теглени по релси от локомотив.*”⁷ Освен това примерите са в противоречие с твърдението на автора, че “*глаголът е метафоризиран и частично десемантизиран*”⁸. Същ. име *влак* е конкретно, има референциално значение и според нашата дефиниция не може да бъде компонент на устойчиво ГИС. От друга страна словосъчетанието се е метафоризирало, превърнало се е във фразеологизъм със значение “*не успявам да се ожена (омъжа), оставам неженен (неомъжена)*”⁹. Не можем обаче да очакваме всяко свободно словосъчетание да премине във фразеологизъм. Не можем да се съгласим и с твърдението на автора, че глаголите *будя* и *водя* са конкретни, защото в приведените от него примери *будя възторг*, *водя беседа* първият е употребен преносно, със значение “*ставам причина да се появи някакво чувство, желание и под.*”¹⁰, а според нас е каузативен ФГ и в даденото словосъчетание значението му е редуцирано до изразяване на причиняването, предизвикването на състоянието на възторг, изразено със същ. име от конструкцията; вторият глагол в конкретния пример отговаря на описанието “*осъществявам, извършвам дейността, изразена със съществителното*”¹¹ и по наше мнение има акционално значение, т. е. конкретизира начина на протичане на глаголно действие, изразено чрез същ. име от конструкцията, като акцентува на продължителността му. Делението на глаголите на конкретни и абстрактни се оказва несигурен критерий за диференциране на устойчивите ГИС. Не споделяме и мнението на Босилков, че на синтактично ниво “*глаголно-именните фразеолоиди обикновено се осъзнават като сказуемо + допълнение и по-рядко – като сказуемо + обстоятелство.*”¹² Считаме устойчивите ГИС за неразделими семантични единици, които от

синтактична гледна точка също представляват неразложима цялост и би следвало да се определят като съставно именно сказуемо¹⁴. Подкрепяме становището на Босилков, че конструкции, “образувани от речниковите значения на двата компонента” трябва да се определят като свободни словосъчетания, а тези, при които “семантиката на цялата единица не може да се сведе към значението на който да е от компонентите ѝ” следва да бъдат определяни като фразеологизми¹⁵. Приносът на фразеолоидите според автора остава в рамките на стилистичния ефект, в експресивността, която придават на изказа. Тази оценка на специфичните свойства на устойчивите ГИС е твърде ограничена и незадоволителна, което се потвърждава от изследванията на други автори. Употребата на фразеолоидите Босилков с право мотивира с общите тенденции към аналитизъм и абстракция, породени от процеса на интелектуализация на обществото в световен мащаб¹⁵.

Зара Геннадиева-Мутафчиева разграничава три групи устойчиви словосъчетания в рамките на фразеологията: устойчиви словосъчетания без преносно значение, фразеологични съчетания и фразеологични единства¹⁶. Според предложената от авторката класификация устойчивите ГИС принадлежат към групата на фразеологичните съчетания, които проявяват най-ниска степен на устойчивост и при които значението на цялата конструкция до голяма степен може да бъде изведено от значенията на компонентите ѝ¹⁷. По принцип можем да се съгласим с това твърдение, но не става ясно как, с какъв дял участват отделните компоненти в изграждане на значението на фразеологичната единица. Не се споменава нищо за вида на връзката, за своеобразната семантична спойка между съставните части на фразеологичното съчетание. Вярно е наблюдението, че глаголт се свързва със съществителни от едно или повече семантични полета, но то не допринася за изясняване на специфичната за този граматически феномен семантична и синтактична релация между елементите на конструкцията¹⁸. Геннадиева-Мутафчиева разделя фразеологичните съчетания в две семантични групи: фразеологични съчетания, в които и двете конституентни съставки запазват значението си и фразеологични съчетания, в които глаголт почти губи значението си и конструкцията може да бъде заместена с глагол, съответстващ на съдържанието на същ. име от съчетанието¹⁹. Не можем да се съгласим с това деление на семантични подгрупи, тъй като липсва критерий, който да ги разграничи. Заместването на изрече с глагол, съответстващ на семантиката на същ. име не може да бъде сигурен критерий. Към цитираните от авторката примери за фразеологични съчетания от втория тип с

глагола *давам* (*давам заповед* = *заповядвам*; *давам гаранция* = *гарантирам*) можем да добавим и словосъчетанието *давам повод*, за което липсва глагол-заместител. Липсата на единни изисквания спрямо компонентите на словосъчетанието, които ясно да го разграничат от свободните структури и фразеологизмите е причина в първата подгрупа да попаднат словосъчетанията *вземам/давам думата*, които според нас, а и според речника на българския език²⁰, са фразеологизми (фразеологични единства по терминологията на Г.-М.), тъй като един от елементите на конструкцията, същ. име *дума*, е метафоризиран.

Противоречие констатираме в образуването на втория вид фразеологични съчетания. Веднъж авторката обяснява тяхната поява със “затъмняване, загубване на лексикалното значение на съответните компоненти...”²¹, а малко по-нататък се твърди, че съществителното “придава своето лексикално значение на цялото фразеологично съчетание.”²² Вярно е, че глаголът загубва в голяма степен лексикалното си значение и поема предимно граматически функции, но не е вярно, че същ. име губи лексикалното си значение. Напротив, неговият основен принос е оформянето на семантичното ядро на словосъчетанието.

С подреждането на фразеологичните съчетания в пет семантични кръга Генадиева-Мутафчиева всъщност признава акционалния принос на ФГ, т. е. свойството на глаголите от словосъчетанията да конкретизират начина на протичане на глаголното действие, което ги отличава от съответстващите на конструкцията пълнозначни глаголи²³. Генадиева-Мутафчиева определя същ. име от конструкцията като допълнение, а не като именна част на съставно именно казуемо според нашето виждане за синтактичната функция на устойчивите ГИС²⁴. Авторката определя този вид устойчиви словосъчетания като типични и продуктивни за българския език и обосновава тяхното развитие и разпространение с чуждото влияние, предимно от руски език и развитието на народните говори, за чиято експресивност допринася образността на фразеологичните съчетания²⁵. Тук бихме казали, че народните говори съставляват само част от богатата палитра от стилове във всеки език. Ако и фреквентността им в определени езикови стилове да е по-голяма, техният принос не се ограничава само в рамките на стилистиката. Устойчивите ГИС притежават специфични морфосинтактични и дистрибуционни свойства, които обосновават продуктивността и употребата им на всички нива на езика.

Х. Пантелеева/М. Лакова²⁶ насочват вниманието си към определен тип устойчиви ГИС като *възбуждам въннение, завист, интерес; навявам*

меланхолия, печал, тъга; сея вражда, смут, раздор и под. Заслуга на авторките е, че разграничават еднакви на пръв поглед словосъчетания, образувани от транзитивен глагол и абстрактно същ. име според реализираното в конструкцията значение на глагола. В словосъчетанията *изливам болката, мъката, гнева си; изострям противоречия, конфликт; изглаждам вражди, противоречия; измивам позора, срама; сея вражда, размирици* съответните глаголи са метафоризирани, докато конструкциите *вдъхвам вяра, оптимизъм; възбудям интерес, отвращение; внасям оживление, спокойствие* се отличават със силно избледняване на глагола и редуциране на значението му до степен, в която той означава най-общо *предизвиквам, пораждам*²⁷. Принос в изследването на Пантелеева/Лакова е подчертаването на серийността на устойчивите ГИС, която ги отличава от фразеологичните единици²⁸. Бихме изразили критичното си мнение относно обединяването на тези два различни типа съчетания в една група. Според нас ГИС с глагол в преносна употреба би следвало да се причислят към свободните съчетания, тъй като много от глаголите са полисемантични и имат и преносна употреба, а някои и повече преносни значения, които се конкретизират именно чрез семантичния кръг същ. имена, с които се свързват. В РБЕ откриваме три преносни значения на глагола *изливам*, и по четири за *изглаждам* и *изострям*²⁹. Докато словосъчетанията с десемантизиран глагол могат да бъдат обособени в самостоятелна група поради специфичните си валентни и дистрибуционни свойства. Обяснението за подобно смесване на различни конструкции отново бихме потърсили в незадоволителните критерии и недостатъчното проучване на ГИС от изследвания тип.

На VIII международен славистичен конгрес Й. Маринова предлага едно доста обстойно изследване на ГИС³⁰. Авторката има право, като разглежда този тип устойчиви конструкции от глагол и същ. име извън рамките на фразеологизмите и отчитайки семантичната им споеност, им отрежда междинно място между свободните словосъчетания и фразеологизмите. Съгласни сме и с неудачността на възприетия от Виноградов термин “фразеологични съчетания”, с който често се обозначават съчетанията от този тип³¹. Не могат да бъдат фразеологични съчетания, които фразеологията не включва в своя обем. Семантичната споеност между глагола и същ. име в ГИС Маринова аргументира с тезата, че в тях глаголът реализира един от лексико-семантичните си варианти, който се контролира от същ. имена, с които се свързва и които “п а з я т” (разр. – Й. М.) значението си³². Възниква въпросът: Каква е разликата между свободните словосъчетания и устойчивите ГИС? Според тезата на авторката словосъчетанията

вдигам камъка, вдигам прах, вдигам слушалката също би трябвало да се определят като устойчиви, тъй като помагат за реализирането на едно от 26-те значения на глагола *вдигам*, описани в РБЕ³³. Съществителните пазят значението си, запазва се и синтактичният модел на конструкцията, който според Маринова се състои от “глагол + съществително във функцията на допълнение.”³⁴ Като конституентна съставка на устойчиви ГИС същ. име според нас осъществява такава синтактико-семантична връзка с глагола, каквато съществува между глагола-копула и предикатива, и ГИС трябва да се определя като съставно именно сказуемо³⁵. Считаме, че основната постановка, на която авторката гради анализа си, води до смесване на различни типове словосъчетания. По наше мнение примерите с глагола *изпитвам* не са устойчиви, а свободни съчетания, защото глаголът, както авторката сама констатира³⁶, а и според РБЕ³⁷, реализира първото от трите си значения и означава *усещам, изживявам, чувствам*. Той е пълнозначен, а не десемантизиран. Затова на въпроса *Какво изпитваш?* логично отговаряме със същ. име, изразяващо някакво чувство, настроение и под., докато на въпроса *Какво взе?* едва ли бихме отговорили с *решение, участие, поука* и под., а по-скоро бихме избрали някакво конкретно, референциално същ. име, напр. *книгата, чантата, вазата* и т. н. Това е така, защото глаголът и същ. име в устойчивото ГИС *вземам решение* образуват семантично цяло, връзката между тях е неразложима, от особен вид, и поради това към същ. име не може да се зададе въпрос и не може да бъде анафоризирано. В съчетанията *изпитвам досада, съчувствие, срам, вълнение* като че ли по-скоро откриваме някаква скрита тавтология, защото чувствата и усещанията се чувстват, усещат, изпитват. Маринова разграничава две подгрупи устойчиви ГИС: “Словосъчетания, в които глаголният компонент е загубил конкретното си лексикално значение, (...). Степента на десемантизация на глагола е по-висока, затова той може да изразява различни действия според съседното същ. име.”³⁸ Към тази група спадат словосъчетания като *оказвам помощ, въздействие; давам съвет, показания, заповед; вземам решение, участие*. Втората подгрупа включва “словосъчетания, в които глаголният компонент е ‘раздробил’ лексикалното си значение на редица лексико-семантични варианти предимно с преносен характер, които се проявяват в по-гясна сфера на семантични отношения. (...) Тук също може да се говори за десемантизация на глагола, но тя е по-ниска в сравнение със словосъчетанията от първата група.”³⁹ Възприемаме казаното за първата подгрупа устойчиви ГИС, но не можем да се съгласим с обособяването на втората група, защото откриваме в нея словосъчетания от различен тип, с различни

свойства, които са отразени и от РБЕ. *Дам/давам дума* е фразеологизъм, тъй като същ. име е метафоризирано и в двете описани в РБЕ значения на израза: “обещавам нещо пред някого” и “разрешавам на някого да говори пред събрание”⁴⁰. *Давам вечеря, прием, забава* са свободни словосъчетания, в които е реализирано едно от значенията (31 на брой) на глагола, а именно *устройвам, уреждам. Давам възможност, повод* според нашите критерии са устойчиви ГИС. Глаголът е достатъчно десемантизиран, има каузативно значение и означава предизвикване на състоянието, изразено със същ. име. Според предложеното от Маринова деление мястото им съответно е в първата подгрупа. *Изпълнявам роля, запазвам спокойствие, изваждам паспорт, изказвам съчувствие*⁴¹ и др. не можем да приемем за устойчиви ГИС. Липсват критерии, които да разграничат този вид ГИС от подобни конструкции, каквито могат да бъдат свободните съчетания и фразеологизмите. Маринова сама констатира, че “степената на семантична споеност, а оттам и степената на устойчивост на различните словосъчетания в рамките на тази група не е еднаква.”⁴² С помощта на валентностен анализ авторката подрежда изследваните ГИС според степената на семантичната им устойчивост в две групи. В най-устойчивите ГИС лексическият вариант на глагола се реализира в комбинация само с едно съществително. Това може и да е така, но посочените примери *бия телеграма, счувам рекорд* са всъщност фразеологизми. Втората група ГИС се отличават с по-ниска степен на семантична споеност и даден семантичен вариант на глагола се осъществява чрез свързването му със съществителни от определен семантичен кръг. И тук се сблъскваме с примери, част от които (*будя чувство, почит, завист*) са устойчиви ГИС, а други принадлежат към свободните словосъчетания (*оправдавам доверие, надежда; изваждам билет, уверение*)⁴³. Маринова стига до извода, че трудно може да бъде описан “структурно-семантичният валентностен комплекс” на всеки лексически вариант на глагола от ГИС, поради което и степената на устойчивост на ГИС не може да бъде определена с точност⁴⁴.

Не споделяме становището на Маринова, че “съществителните имена в разглежданите словосъчетания са допълнения само по форма ...” и определянето им като “асимилирани допълнения”⁴⁵. Аргументът, че същ. име е задължителен детерминатор, е недостатъчен за изясняване спецификата на връзката между глагола и името от устойчивото ГИС. “Истинските” допълнения също могат да бъдат задължителни, напр. пълнозначният глагол *посещавам* не реализира коректно изречение без допълнение. Отстояваме мнението, че устойчивите ГИС представляват неделима синтактико-семантична цялост и оформят предиката в изречението.

Интересна е позицията на М. Виденов, който анализира устойчивите ГИС в контекста на две противоположни тенденции в рзвитието на българския книжовен език, универбизацията и мултивербизацията⁴⁶. Според него многословните съчетания са резултат от интелектуализацията и са типични за съвременните интелектуализирани езици⁴⁷. Тенденцията към повечесловни названия намира израз в мултивербизацията, която е противоположен на универбизацията процес, чиито резултати са еднословни названия. Не бива да се смесват обикновените първични повечесловни названия за новите понятия с мултивербираните. “(...) Мултивербираните названия са вторични, те разширяват дадено вече съществуващо в езика название, което е първично и еднословно.”⁴⁸ Виденов диференцира три морфологични типа съчетания, продукт на мултивербизацията: съчетания тип А, образувани от глагол + същ. име, съчетания тип Б, които се състоят от прилагателно име + съществително и съчетания тип В от същ. име + предлог + същ. име⁴⁹. Устойчивите ГИС, които ние изследваме, съставляват тип А според класификацията на Виденов. Според автора те възникват чрез мултивербизация, като от даден глагол се образува девербативно същ. име, което се свързва с друг, десемантизиран глагол с абстрактно-модален характер⁵⁰. Така дефинирани съчетанията от тип А принципно отговарят на нашите критерии за устойчиви ГИС, но считаме, че са необходими някои уточнения и допълнения. Не са включени словосъчетанията от типа глагол + предлог + същ. име, напр. *изпадам в недоумение*, *вземам под наем*, които също отговарят на поставените от автора критерии, същ. име да бъде девербативно, а глаголт с отслабено лексикално значение. Не е ясна степената на десемантизация на глагола, която, признаваме, е трудно определяема, но изясняването на своеобразната връзка между компонентите на съчетанието, която съществува на едно по-дълбоко езиково равнище и може да бъде доказана с формални синтактични операции, според нас би помогнало по-точно да се определи групата на десемантизираните ФГ. Разбираме, че този проблем не стои пред автора в това изследване, но той обяснява наличието на разнородни съчетания в тип А. От дванадесетте групи с абстрактно-модални глаголи ние изключваме от тип А групи 6 и 10, които според нас са свободни съчетания, тъй като глаголите им, съответно *провеждам* и *изразявам* са пълнозначни, употребени в едно от описаните в РБЕ значения⁵¹. Относно същ. име като конституентна съставка на съчетанията считаме избора на термина “девербативно” за неудачен, защото девербативното същ. име невинаги е отвлечено, или поне може да бъде и отвлечено, и веществувано

(срв. *пране, строеж, градеж*). Явно авторът има предвид абстрактно същ. име, а тази неточност може да се обясни с акцента върху произхода на съчетанията, доловим в цялата работа. Не е съвсем ясно за какъв вид модалност говори Виденов, определяйки глаголите от съчетанията като абстрактно-модални. Очевидно авторът няма предвид акционалното значение на глаголите, тъй като измежду 12-те глагола, които образуват описаните подгрупи, има глаголи с еднакво акционално значение, напр. *правя* (гр. 3), *водя* (гр. 7), *нося* (гр. 8) имат дуративно значение. Възможно е това да е модалност от най-общ вид, в смисъл че без същ. име, като семантично ядро на конструкцията глаголното действие не може да бъде изразено, но както вече споменахме, Виденов не я обяснява. Съгласни сме с мнението на автора, че словосъчетанията от тип А не са синонимни с изходните еднословни названия и имат по-сложно значение, което оправдава съществуването им в езика⁵². Споделяме и твърдението на автора, че тези конструкции допринасят за обобщаването и по-високата степен на абстрактност на израза, характерни за интелектуализацията, че най-често се употребяват в публицистиката, научния и административния стил, но не сме убедени, че в разговорния език са стилистично маркирани⁵³. Ако и да не са типични за говоримата реч, нямаме усещането, че непременно са стилистично маркирани, или поне не всички от тях, напр. *давам/вземам под наем, изпадам в паника* и под. Единомислие откриваме в мнението на Виденов относно синтактичния статус на устойчивите ГИС. Доколкото ни е известно, единствено той се дистанцира от всеобщото мнение в българското езикознание, че глаголът и същ. име като компоненти на устойчиво ГИС на синтактично ниво трябва да се определят съответно като сказуемо и формално допълнение, и недвусмислено ги определя като компоненти на съставно именно сказуемо. Позицията си Виденов аргументира с избледняването на глагола, който компенсира семантичната си “ненаситеност” (Р. В.) чрез семантичното ядро на съчетанието, девербативното същ. име, което изразява “подлоговия признак, който се актуализира именно чрез предикативната връзка – абстрактно-модалния глагол.”⁵⁴ Позицията на Виденов относно синтактичната роля на съчетанията от тип А потвърждава неразложимостта на синтактико-семантичната връзка между глагол и същ. име в тези конструкции, която по наше мнение е най-характерната им особеност.

Изследванията на К. Кабакчиев на аналитичните съчетания от глагол и същ. име са своеобразно продължение на постигнатото до момента в областта на устойчивите ГИС в българското езикознание. Интересът на

автора е съсредоточен преди всичко в разкриване на особените им функции и причините, които оправдават разпространението и паралелното им съществуване в езика със семантически равностойните им пълнозначни глаголи.⁵⁵ Кабакчиев споделя мнението на Шмельов, че възможността за атрибуиране на същ. име от съчетанието допринася за “частичното отстраняване на лексикалната многозначност на глаголите (...) и обогатяването на лексикалните ресурси на езика”⁵⁶, но открива и други, характерни и особено важни функции на аналитичните съчетания в българския език. Относно способността на същ. име да бъде детерминирано чрез атрибут бихме възразили, че не всички съчетания от вида проявяват това свойство. Наблюденията ни показват, че то не е типично преди всичко за съчетанията от типа глагол + предлог + същ. име, които авторът с право причислява към устойчивите ГИС⁵⁷. Имаме предвид съчетания като *вземам/давам под наем, изпадам в несвяст/колабс, слагам в ред*, но и *давам израз на ниц.* и под. Според нас ГИС проявяват различна устойчивост, която може да бъде установена с формални граматически операции, една от които е именно атрибуирането на същ. име от конструкцията. Факт е, че нарастването на устойчивостта на дадена структура е свързано с увеличаване на ограниченията, на които са подложени компонентите ѝ в морфосинтактичен аспект. Отличително свойство на аналитичните словосъчетания, което, доколкото ни е известно, Кабакчиев за пръв път подчертава, е способността им да назовават действието най-общо, без да се посочва конкретният обект, т. е. задължителното допълнение, което съответстващият на устойчивото ГИС глагол изисква⁵⁸. Това свойство според нас придава на израза абстрактност и обобщеност, което обяснява типичната употреба на тези съчетания в определени видове текстове. От анализа на 882 глагола авторът стига до извода, че “една от основните функции на аналитичните словосъчетания в съвременния български език е *компенсирането на двувидовостта* (шрифт – К. К.)”⁵⁹. Според Кабакчиев при много от глаголите реализирането на аспекта зависи от контекста. Но тъй като контекстът невинаги предлага необходимите условия, аспектът може да се изрази чрез съответното аналитично съчетание, напр.:

1. Трябва да *участвуваши* в изборите.
- 1а. Трябва да *вземаш участие* в изборите.
- 1б. Трябва да *вземеш участие* в изборите⁶⁰.

Продуктивността на аналитичните съчетания авторът обяснява със закономерната реакция срещу нарушаването на равновесието в аспектвалната система в съвременния български език, констатирано от френския

лингвист Ж. Фьойе⁶¹. Компенсирането на двувидовостта на глаголите чрез аналитичните съчетания е характерно свойство на устойчивите ГИС в българския език и е показателен факт за различното развитие на сходни граматически явления в различни условия, обусловени от спецификата и нужните на конкретната езикова система. Тук е мястото да припомним, че аспектиалното значение на аналитичните съчетания не бива да се смесва с акционалните им свойства. Устойчивото ГИС *изпадам/изпадна в ужас (ужасявам се)*, освен че дава възможност за конкретизиране на глаголното действие в аспектиално отношение, същевременно модифицира и начина на протичане на глаголното действие, като подчертава неговото начало и при свършения, и при несвършения вид на глагола. Друго важно качество на аналитичните съчетания, върху което акцентува Кабакчиев, е възможността за премахване на двузначността, която се наблюдава при морфологичните форми на глаголите от трето спрежение в 3л., ед. ч., които са еднакви в сег. и мин. св. вр.: *той гарантира* (сег. и мин. св. вр.) → *той дава* (сег. вр.)/*даде* (мин св. вр.) *гаранция*⁶². Известно е, че в българския език съществуват глаголи, които имат форми само за свършен или несвършен вид. Кабакчиев установява, че аналитичните глаголни съчетания успешно компенсират дефективността в аспектиалната система на българския език, напр.: *безчинствам* (несв.) → *извършвам* (несв.)/*извърши* (св.) *безчинства*⁶³. Обобщавайки, можем да заявим, че Кабакчиев изследва аналитичните глаголни съчетания предимно в аспектиално отношение. Неговите изследвания имат съществен принос за изясняване свойствата на устойчивите ГИС в сферата на граматическата категория аспект. Очевидно е, че съпоставяйки аспектиалните качества на устойчивите ГИС с качествата на съотносителните им глаголи, той предпоставя като основен критерий за определяне на дадено съчетание като устойчиво ГИС наличието на глагол-“заместител”. Кабакчиев не се интересува от особените характеристики на глагола и същ. име, съставляващи конструкцията, от специфичността на връзката между тях, от морфосинтактичните дистрибуционни свойства, които ги разграничават от свободните и фразеологичните словосъчетания. Това обяснява причисляването на съчетания като *изпитвам желание/опасения* (с. 432), *награждавам с аплодисменти* (с. 431) към групата на аналитичните съчетания, които според нас са свободни словосъчетания. Прибавяйки изследванията на Кабакчиев върху някои съчетанията от типа глагол + същ. име, което означава материален обект⁶⁴, и Речника на словосъчетанията в българския език, можем да обобщим, че Кабакчиев обединява с термина “глаголно-именни съчетания” една доста

голяма група конструкции от глагол и същ. име, които въпреки някои общи качества проявяват и съществени различия. В предговора авторът определя като основна цел на речника “съчетаемостта между глагол и съществително (...)”⁶⁵. Нашата идея е на базата на специфични общи критерии да обособим в отделна група устойчиви ГИС с характерни свойства по подобие на съчетанията с ФГ в немския език и в този смисъл ГИС от интересувания ни тип представляват само част от ГИС, изследвани от К. Кабакчиев.

Споделяме мнението на Е. Цуцкаръова, че поради лексико-граматичните си особености и семантичната си цялост устойчивите ГИС трябва да бъдат отделени в самостоятелна група⁶⁶. Според авторката тези словосъчетания са продуктивни, употребяват се във всички функционални стилове, но най-честа е употребата им в публицистичния, научния и административния стил⁶⁷. Цуцкаръова определя ГИС като устойчиви конструкции от десемантизиран глагол и същ. име, предложно или безпредложно свързани, в които глаголът е граматически център, а номиналната част семантично ядро на словосъчетанието. Двете съставни части на устойчивите ГИС са тясно свързани помежду си и образуват една изреченска част – сказуемото⁶⁸. Съгласни сме с дадената от Цуцкаръова дефиниция на устойчивите ГИС, както и с позицията ѝ относно синтактичната роля на словосъчетанията. Върху материал от пресата, речниците и художествената литература авторката изследва лексическите и граматическите особености на ГИС и констатира, че по модела на устойчивите ГИС се образуват нови конструкции от типа, за които липсва съответстващ глагол, образуван от корена на същ. име от словосъчетанието, напр.: *водя политика, давам пример, правя илюзии* и др.⁶⁹ В тези случаи Цуцкаръова определя глагола като сказуемо, а същ. име от конструкцията като допълнение, което според нас е неправилно⁷⁰. Липсата на глагол-заместител не променя вида на връзката между компонентите на съчетанието, а е известно, че синтактичните функции на елементите в изречението се определят именно на базата на връзките помежду им. И защо да не допуснем, че назовавайки действие, за което липсва пълнозначен глагол, тези устойчиви ГИС запълват липсващи пространства в лексикалната система на езика? Защо да не приемем тази тяхна особеност като аргумент за съществуването и продуктивността им в езика? Цуцкаръова признава по принцип свойството на устойчивите ГИС да конкретизират начина на протичане на глаголното действие, но не можем да се съгласим с мнението на авторката, че “в някои случаи глаголът почти напълно губи лексикалното си значение и се проявява само като спомагателен (*правя оценка, оказвам влияние, имам характер* ...)”⁷¹ Според нас в

тези случаи акционалното значение на глагола може да бъде определено като дуративно. Тук се сблъскваме със следното противоречие: Ако *имам* и *права* са спомагателни глаголи, както твърди Цуцкаръова (срв. бел. 71), това би означавало, че съществителните от конструкции следва да се разглеждат като част от предиката, а авторката определя същ. имена от устойчивите ГИС със същите глаголи, които нямат глагол-заместител, като допълнения (срв. бел. 70). Внимание заслужава наблюдението на авторката, че свързвайки се с повече от един десемантизиран глагол, именният компонент на устойчивото ГИС влиза в определени парадигматични отношения: *имам възможност – давам възможност, давам отговор – получавам отговор*⁷². Цуцкаръова има право, като отделя метафоризирания вариант на полисемичните словосъчетания от групата на устойчивите ГИС и го определя като фразеологизъм (срв. *права крачка/права крачки*)⁷³. Не можем да подкрепим авторката в извода ѝ, че моделът глагол + същ. име без предлог е най-продуктивен⁷⁴. По наше мнение това твърдение се нуждае от подробно статистическо изследване. Споделяме идеята на Цуцкаръова да изследва дистрибуцията на именния компонент от устойчивите ГИС, но за съжаление този, по наше мнение твърде важен аспект в изследването на словосъчетанията, е само загатнат с няколко примера, отнасящи се до възможността за атрибуиране, валентните свойства и словоредните особености на именния компонент от устойчивите ГИС⁷⁵.

Й. Захариева предлага доста съвременен анализ на устойчивите ГИС, който включва почти всички аспекти на граматичното явление и в много отношения съвпада с нашата оценка на словосъчетанията от посочения тип⁷⁶. Захариева използва термина “перифрази на глагола”⁷⁷ за словосъчетанията от глагол + същ. име със или без предлог, за да ги разграничи от свободните и фразеологичните съчетания, образувани по същия синтактичен модел. Според авторката перифразите на глагола представляват динамични модели в смисъл, че ограничен брой глаголи се свързват с относително неограничен брой същ. имена, в резултат на което постоянно възникват нови перифрази. С това Захариева подчертава продуктивността на перифразите, които не могат да бъдат определяни като канцеларизми и “са често срещани в обиходния език.”⁷⁸ Без да употребява термина “функционален глагол”, който е общоприет в немското езикознание за характеризиране на глаголите от устойчивите ГИС, Захариева го дефинира приблизително по същия начин: “Глаголът от перифразата запазва граматичните си характеристики, като лице, число, време и пр. (тоест това, което го определя като глагол), но ‘губи’ част от собственото си значение.”⁷⁹ Въпреки

това определение откриваме примери, в които глаголите от перифразата са запазили значението си, напр. *давам зоб*, *слагам тор*, *изпращам/подготвям оферта*, и конструкции, които образуват със същ. име, според нас трябва да бъдат отнесени към свободните словосъчетания. Същ. имена, участващи в перифразата, според Захариева често са абстрактни⁸⁰. Но в цитираните по-горе примери *зоб* и *тор* са конкретни съществителни с референциално значение и според нашата концепция се изключват от устойчивите ГИС. Очевидно е, че са необходими по-точни, дистинктивни критерии за определяне спецификата на устойчивите ГИС и разграничаването им от сходни конструкции. Захариева установява, че съществуват перифрази, които не могат да бъдат субституирани с пълнозначни глаголи, но които допускат заместване с предикативна конструкция с глагола *съм*⁸¹. По дефиниция наличието на приблизителен семантичен еквивалент, изразен с пълнозначен глагол, не е задължителен критерий за устойчивите ГИС, но бихме изказали някои съмнения относно амбивалентността на глаголните перифрази, която Захариева приема за тяхна специфична особеност⁸². Не можем да отречем, че в съчетанието *изпадам в ужас* липсва нюанс на резултативност, че по някакъв начин то изразява самото състояние като факт, но според нас перифразата подчертава по-силно прехода, началото на едно ново състояние, докато съответната конструкция с глагола *съм* акцентува върху самото състояние и неговата продължителност. Всъщност авторката сама признава това, посочвайки преминаването в друго състояние като първо акционално значение на устойчивото ГИС, а перифразата с глагола *съм* като второ⁸³. Най-важното семантично свойство на устойчивите ГИС е именно способността им да конкретизират начина на протичане на глаголното действие чрез десемантизирания глагол от конструкцията. Говорещият избира между *изпадам в ужас* и *ужасен съм* именно според това, дали желае да подчертае прехода към ново състояние или неговата продължителност. Приносен момент в работата на Захариева е установяването на пасивното значение на някои от глаголните перифрази, но за съжаление това свойство на устойчивите ГИС е само бегло споменато⁸⁴. Анализирайки глагола *вземам* в три различни контекста, като съставна част на свободно словосъчетание, перифраза и фразеологизъм Захариева стига до заключението, че глаголните перифрази заемат междинно място между свободните и фразеологичните съчетания, а съставлящите ги елементи подлежат на определени ограничения, засягащи предимно граматическите категории на същ. име число и определеност/неопределеност, както и възможността за анафоризиране и атрибуиране на същ. име и

словоред⁸⁵. Доколкото ни е известно, само Захариева изследва устойчивите ГИС в дистрибуционален аспект, който според нас е от съществено значение за разкриване същността и спецификата на този вид устойчиви структури и без който пълното и задълбочено изследване на този граматически феномен е немислимо.

К. Ничева, съавторка на фразеологичния речник на българския език, не приема класификацията на Виноградов, според която устойчивите ГИС (фразеологичните съчетания по терминологията на Виноградов) съставляват един от трите вида фразеологични единици. Ничева с право разграничава фразеологичните съчетания (устойчивите ГИС) от фразеологичните срastвания и фразеологичните единства, като ги изключва от фразеологията с аргумента, че Виноградов обединява в групата на фразеологичните единици различни по своята същност устойчиви съчетания. Синтетичните фразеологични единици (фразеологични срastвания и фразеологични единства) имат единна семантика, общо значение, докато компонентите на аналитичните устойчиви конструкции (фразеологичните съчетания) не трансформират значението си⁸⁶. Напълно подкрепяме становището на авторката, че експресивността е най-важният критерий за диференциране между фразеологични и нефразеологични единици⁸⁷. Метафоризацията на елементите на ГИС е един от критериите за разграничаване на фразеологичните съчетания от устойчивите ГИС и в нашето изследване.

В граматиките на българския език словосъчетанията от изследвания тип или липсват, или са бегло споменати, тъй като дълго време се следва руската традиция и устойчивите ГИС са обект на изследване на фразеологията. Авторът на академичната граматика на българския език К. Попов се изказва много предпазливо за тези устойчиви структури, без да им отделя особено внимание. В раздела за сказуемото те са характеризирани като просто глаголно сказуемо и са описани като “фразеологични и идиоматични словосъчетания, равностъчни на една дума, образувани от сказуемо и допълнение, разглеждат [се] обикновено като неразложими синтактични цялости, като едно сказуемо (...)”⁸⁸. Не става ясно дали авторът определя същ. имена от словосъчетанията като допълнение или като част от сказуемото. Веднъж те са “едно сказуемо”, а друг път са съставени от сказуемо и пряко допълнение: “При фразеологични съчетания от рода на *вземам решение (решавам), вземам връх (надвивам)* прякото допълнение се слива семантически със сказуемото в едно понятие.”⁸⁹ Неубедително звучи определянето на същ. име като допълнение, което образува една семантична единица със сказуемото. Очевидно е, че не се различават устойчивите ГИС

(*вземам решение*) от фразеологизмите (*вземам връх*). Темата е само маркирана с изречението: “Въпросът за фразеологичния характер на сказуемото в тези случаи е по-особен и по-сложен.”⁹⁰

В изследванията на устойчивите ГИС в българския език липсва единна и ясна концепция, която да разкрие същността и особените характеристики на граматическото явление, като го разграничи от сходни синтактични структури. Едно по-задълбочено и обстойно изследване на този тип словосъчетания, подкрепено с богат езиков материал, би допринесло за изясняване на спецификата и обособяването им в самостоятелна група.

БЕЛЕЖКИ

¹ Терминът е въведен от фон Поленц. Срв.: **Polenz, P.** v.: Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt. In: Wirkendes Wort. Beiheft 5. Düsseldorf 1963.

² **Босилков, К.** Глаголно-именните устойчиви словосъчетания – развиваща се категория в съвременните славянски книжовни езици. – Съвременен езикознание, 1979, кн. 4, с. 38.

³ **Амосова, Н.** Основы английской фразеологии. Ленинград, 1963, с. 691.

⁴ **Босилков, К.** Цит. съч., с. 38.

⁵ Пак там, с. 39.

⁶ РБЕ, т. 6. София, 1990, с. 570.

⁷ Пак там, т. 2, с. 253.

⁸ **Босилков, К.** Цит. съч., с. 39.

⁹ РБЕ, т. 6. София, 1990, с. 572.

¹⁰ Пак там, т. 1, с. 822.

¹¹ Пак там, т. 2, с. 335.

¹² **Босилков, К.** Цит. съч., с. 39.

¹³ Проблемът за синтактичния статус на УГИС ще се разгледа подробно на друго място.

¹⁴ **Босилков, К.** Цит. съч., с. 39.

¹⁵ Пак там, с. 40.

¹⁶ **Генадиева-Мутафчиева, З.** Към въпроса за фразеологичните съчетания в българския език. – В: Известия на Института за български език, 1959, т. 6, с. 129–163.

¹⁷ Пак там, с. 138.

¹⁸ За изясняване на релацията между елементите на ГИС ще използваме теорията за валентността и двуизмерния модел на П. Кох за класификация на глаголите.

- ¹⁹ **Генадиева-Мутафчиева, З.** Цит. съч., с. 141.
- ²⁰ РБЕ, т. 2, с. 150 и т. 3, с. 532.
- ²¹ **Генадиева-Мутафчиева, З.** Цит. съч., с. 141.
- ²² Пак там, с. 142.
- ²³ Пак там, с. 142-143.
- ²⁴ Пак там, с. 140.
- ²⁵ Пак там, с. 144.
- ²⁶ **Пантелеева, Х., М. Лакова.** Към характеристиката на един тип устойчиви глаголно-именни съчетания. – В: Славистичен сборник. София, 1978, с. 153–156.
- ²⁷ Пак там, с. 155.
- ²⁸ Пак там, с. 156.
- ²⁹ РБЕ, т. 6, с. 320–321, 153–154 и 431.
- ³⁰ **Маринова, Й.** Глаголно-именни словосъчетания с лексикално свързано значение. – В: Славистични проучвания, В. Търново, 1978, с. 101–110.
- ³¹ Пак там, с. 102.
- ³² Пак там, с. 102.
- ³³ РБЕ. София, т. 2, стр. 54–55.
- ³⁴ **Маринова, Й.** Цит. съч., с. 103.
- ³⁵ Вж. бел. 13.
- ³⁶ Пак там, с. 104.
- ³⁷ РБЕ, т. 6, с. 451.
- ³⁸ **Маринова, Й.** Цит. съч., с. 105.
- ³⁹ Пак там, с. 105–106.
- ⁴⁰ РБЕ, т. 3, с. 532.
- ⁴¹ **Маринова, Й.** Цит. съч., с. 107.
- ⁴² Пак там, с. 107.
- ⁴³ Пак там, с. 108.
- ⁴⁴ Пак там, с. 109.
- ⁴⁵ Пак там, с. 110.
- ⁴⁶ **Виденев, М.** Към производството на някои повечесловни съчетания в съвременния български книжовен език. – Език и литература, 1979, кн. 2, с. 113–116.
- ⁴⁷ Пак там, с. 113.
- ⁴⁸ Пак там, с. 114.
- ⁴⁹ Пак там, с. 114-115.
- ⁵⁰ Пак там, с. 114.
- ⁵¹ РБЕ, т. 6, с. 608.
- ⁵² **Виденев, М.** Цит. съч., с. 116.
- ⁵³ Пак там, с. 116.
- ⁵⁴ Пак там, с. 116.
- ⁵⁵ **Кабакчиев, К.** Един тип глаголно-именни словосъчетания и връзката им с видовата система на съвременния български език. – Български език, 1985, кн. 5, с. 428.

⁵⁶ Пак там, с. 428.

⁵⁷ Пак там, с. 431.

⁵⁸ Пак там, с. 428.

⁵⁹ Пак там, с. 429.

⁶⁰ Пак там, с. 430.

⁶¹ Пак там, с. 431.

⁶² Пак там, с. 431.

⁶³ Пак там, с. 432.

⁶⁴ **Кабакчиев, К.** За един тип съчетания на глагол и “конкретно” съществително, изразяващо действие, в съвременния български език. – Български език, 1987, кн. 5, с. 404.

⁶⁵ **Кабакчиев, К.** Речник на словосъчетанията в българския език. Глаголно-именни словосъчетания за действия. София, 1993, с.7.

⁶⁶ **Цуцарьова, Е.** Глаголно-именни устойчиви словосъчетания в съвременния български език. – Език и литература, 1987, кн. 5, с. 111.

⁶⁷ Пак там, с. 110.

⁶⁸ Пак там, с. 111.

⁶⁹ Пак там, с. 111–112.

⁷⁰ Пак там, с. 112.

⁷¹ Пак там, с. 112.

⁷² Пак там, с. 113.

⁷³ Пак там, с. 113.

⁷⁴ Пак там, с. 113.

⁷⁵ Пак там, с. 114.

⁷⁶ **Захариева, Й.** Фразеологични словосъчетания или перифрази на глагола? – В: Обучението по български език в началото на XXI век. Смолян, 2001, с. 42–45.

⁷⁷ Пак там, с. 42.

⁷⁸ Пак там, с. 42.

⁷⁹ Пак там, с. 43.

⁸⁰ Пак там, с. 45.

⁸¹ Пак там, с. 43–44.

⁸² Пак там, с. 44.

⁸³ Пак там, с. 44.

⁸⁴ Пак там, с. 44.

⁸⁵ Пак там, с. 44–45.

⁸⁶ **Ничева, К.** Българска фразеология. София, 1987, с. 14.

⁸⁷ Пак там, с. 131.

⁸⁸ **Попов, К.** Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис. София, 1983, с. 127.

⁸⁹ Пак там, с. 185.

⁹⁰ Пак там, с. 128.